

В. Я. Желясковкандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»

ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність статті обумовлена теоретичним аналізом наукових підходів до професійної підготовки майбутніх судноводіїв та їх взаємодії у функціонуванні цілісного педагогічного процесу. Зазначено, що підготовка персоналу повинна проводитися на високому рівні з урахуванням можливих непередбачених ситуацій у морі. Наголошено, що під час маневрування судна можуть виникнути ускладнення, пов'язані з недостатньою професійною підготовкою морського персоналу, недостатньою відпрацьованістю ситуацій у морі, невпевненістю у діях персоналу. У статті обґрунтовано доцільність якісно нового підходу до функціонування системи підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії з позицій взаємодії системного, системно-структурного, функціонального, компетентнісного й особистісно орієнтованого наукових підходів. Необхідність звернення до зазначених підходів для функціонування системи підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії спричинена такими факторами: ускладненням організації навчального процесу з погляду появи нових дисциплін; розширенням і розгалуженням міжнародних зв'язків, що призводить до перевантаження морського простору та до високих вимог щодо рівня володіння іноземною мовою; постійним збільшенням обсягу інформації, що породжує вичерпність людських ресурсів; нестабільністю й непередбачуваними змінами у навколишньому середовищі; посиленням конкуренції між круїнговими компаніями, що посилює вимоги до претендентів – морських фахівців, та зростанням ролі економічного складника, спрямованого на ефективний і рентабельний менеджмент. На підставі думок науковців сформульовано авторське тлумачення поняття «структура системи професійної підготовки майбутніх судноводіїв»; автором наголошено, що перспективним є подальший аналіз системотвірних зв'язків мети, змісту, завдань, форм і методів навчання майбутніх судноводіїв у взаємодії компонентів педагогічного процесу, що оптимізуватиме окреслення його властивостей та якісних характеристик.

Ключові слова: наукові підходи, майбутні судноводії, професійна підготовка, система.

Постановка проблеми. Для сучасних суден, які експлуатуються сьогодні у морській галузі, характерним є високий рівень технічних характеристик, подвійне управління, дублювання кількості приладів на панелі управління, висока потужність та енергозберігаючі системи, стійкість конструкцій, високоефективне протипожежне обладнання та низка інших приладів та систем, які дозволяють виконувати маневрування судна у різних кліматичних умовах, а також при відмові будь-якої системи. Однак всі сучасні прилади та системи стають функціональними тільки при наявності висококваліфікованого та досвідченого морського персоналу, здатного до професійної комунікативної взаємодії, та, який належним чином може доповісти про аварійну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні два десятиріччя підготовлено численну кількість студій, спрямованих на системне вивчення людського знання. Особливої уваги заслуговує системний підхід, який спонукає до пізнання багатьох проблем із нових теоретичних позицій. Дослідження системного підходу охо-

пили й галузь педагогіки, про що свідчать праці таких учених, як В.О. Аніщенко, П.К. Анохін, В.Г. Афанасьєв, Ю.К. Бабанський, І.В. Малафійк, М.І. Махмутов та ін. Системність у педагогіці вможливорює аналіз рівня наукового взаємовпливу та взаємообміну педагогіки з суміжними науками. Моделювання педагогічних процесів на базі системного підходу дає підстави для впорядкування засобів підготовки фахівця. З огляду на це особливого значення набувають проблеми конструювання, моделювання і прогнозування навчального процесу.

Концепція роботи вмотивовує доцільність якісно нового підходу до функціонування системи підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії і потребує обґрунтування з позицій взаємодії системного, системно-структурного, функціонального, компетентнісного й особистісно орієнтованого наукових підходів. Необхідність звернення до зазначених підходів у нашому дослідженні спричинена такими факторами: 1) ускладненням організації навчального процесу з погляду появи нових дисциплін; 2) роз-

ширенням і розгалуженням міжнародних зв'язків, що призводить до перевантаження морського простору та до високих вимог щодо рівня володіння іноземною мовою; 3) постійним збільшенням обсягу інформації, що породжує вичерпність людських ресурсів; 4) нестабільністю й непередбачуваними змінами у навколишньому середовищі; 5) посиленням конкуренції між крїїнговими компаніями, що посилює вимоги до претендентів – морських фахівців; 6) зростанням ролі економічного складника, спрямованого на ефективний і рентабельний менеджмент.

Мета статті полягає в обґрунтуванні наукових підходів для функціонування системи підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Застосування системного підходу як методології нашого дослідження дає змогу перейти на рівень взаємозв'язку професійної підготовки морських фахівців із низкою підсистем, конкретизувати їхню взаємодію та взаємовплив. Як зазначено вище, загальну систему професійної підготовки морських фахівців – майбутніх судноводіїв, становлять такі підсистеми: теоретична, тренажерна, фізична, психологічна та психофізіологічна підготовка, що, зрештою, формує професійну готовність фахівця. Керуючись логікою міркувань, можна висловити припущення, що кожна з систем має у своєму складі таку ж структуру підсистем.

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», системний підхід – це «спосіб теоретичного та практичного дослідження, при якому кожний об'єкт розглядається як система» [2, с. 1321].

Учений П.К. Анохін стверджує, що систему слід характеризувати як такий комплекс включених компонентів, взаємодія та взаємозв'язок яких спрямовані на отримання сфокусованого корисного результату [1]. Підтримуючи міркування науковця, наголосимо, що як систему не можна тлумачити взаємодію і впорядкування компонентів. Очевидним є той факт, що для з'ясування поняття системи потрібно ввести додаткові аспекти. Виникає запитання про те, що впорядковує компоненти системи та за яким критерієм відбувається це впорядкування. Потрібен конкретний фактор, що впорядковує компоненти системи у цілісне інтегроване явище. Таким фактором слугує конкретний результат діяльності системи. З іншого боку, результат через певні параметри реорганізує систему, трансформуючи її у таку форму, що найбільш прийнятна для отримання саме цього конкретного результату. Отже, результат – невіддільний складник системи, що інтегрує та впорядковує її компоненти.

Зауважимо, проте, що академік П.К. Анохін був послідовником І.П. Павлова та проводив фізі-

ологічні дослідження. З методологічних позицій поняття «система» і «системний підхід» у морській сфері педагогіки мають специфічне забарвлення. Для досягнення результату професійної підготовки майбутніх судноводіїв потрібно вибудувати ключові елементи цілісної системи, інтегрованої в єдиний комплекс навчально-виховних дій, сумування яких призведе до мети навчання – готовності виконувати професійні дії та здійснювати ефективну професійну комунікативну взаємодію.

У нормативних документах [8] системний підхід до навчання потрактовано як поетапний і логічно послідовний процес організації навчання, що об'єднує такі етапи: опис необхідних для виконання роботи знань, умінь і навичок; розроблення навчальних матеріалів; проведення навчання; оцінювання ефективності навчання.

Досліджуючи економічні процеси, В. Кнорін наголошує на використанні системного підходу у навчанні, що передбачає врахування певних законів системи: узгодження спільної і приватної мети; дотримання принципу пропорційності, що впливає на високу якість товару на всіх стадіях виробничого процесу; вивчення «вузького місця», тобто приділення особливої уваги найбільш слабкому елементу системи; аналіз послідовності стадій життєвого циклу підприємства (товару); інтеграцій, що спрямовують систему на високий рівень організації та сприяють досягненню синергетичного ефекту; інформованості, що трактує інформаційне забезпечення як одну з умов конкурентоспроможності; стійкості, що формулює вимоги до побудови системи та її функціонування [3].

На наш погляд, використання системного підходу у підготовці майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії посилює ефективність навчального процесу. Системний підхід слугує дієвим інструментом, який дає змогу впродовж запропонованого терміну знайти нові, ефективні шляхи досягнення цілей навчального процесу й управління запланованими змінами. Системний підхід орієнтує учасників навчального процесу на цілеспрямовану творчу діяльність. При цьому потрібним є подальший аналіз системотвірних зв'язків мети, змісту, завдань, форм і методів навчання майбутніх судноводіїв у взаємодії компонентів педагогічного процесу, що оптимізуватиме окреслення його властивостей та якісних характеристик.

На підставі основних положень системного підходу можна обґрунтувати значення системно-структурного підходу. Сутність системно-структурного підходу до навчання майбутніх судноводіїв полягає у розподілі на окремі функції: систему диференційовано на функціональні підсистеми, які розмежовують на підфункції, що передбачають певні завдання. Так відбувається структуризація організації навчального процесу,

що триває до визначення конкретних процедур. При цьому загальна (інтегрована) система має цілісне уявлення зі взаємопов'язаними компонентами. У такий спосіб можна прослідкувати структуру кожної підсистеми та стикування її окремих компонентів.

Застосування системно-структурного підходу у контексті нашого дослідження потребує обґрунтування поняття «структура». У загальному розумінні структуру характеризують як «взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого» [2, с. 1405]. У такому тлумаченні поняття «структури» можна використовувати щодо будь-якої сфери людської діяльності.

Більш вузьке значення запропоноване у педагогічному словнику [10], де структуру процесу навчання потрактовано як побудову навчального процесу, що є об'єднанням таких взаємопов'язаних компонентів: цільового, стимулювально-мотиваційного, змістового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового, контрольо-регулювального, оцінно-результативного.

В аналізованому руслі найбільше імпонує дефініція структури, що запропонована Р.М. Макаровим [6]. Учений характеризує структуру системи професійної підготовки як спеціальну цілеспрямовану просторово-часову інтеграцію компонентів навчального процесу для отримання педагогічного результату. Таку структуру підготовки побудовано на основі зв'язків компонентів та їхніх взаємовідношень, що об'єднує їх в єдину цілісність.

Керуючись дефініціями, запропонованими у науковій літературі, сформулюємо авторське тлумачення поняття «структури системи професійної підготовки майбутніх судноводіїв»: *це системна впорядкованість елементів і взаємозв'язків навчального процесу, що дає змогу досягти запрограмованого результату.*

Один із підходів акцентує увагу на тому, що зміст системи професійної підготовки розкривається через його функції. Підґрунтям для дослідження професійної підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії, що об'єднує багато компонентів, кожен з яких виконує конкретну специфічну функцію, є функціональний підхід. Кожна функція спрямована на розв'язання окремих завдань і взаємодію між цілісною педагогічною системою й конкретним суб'єктом навчальної діяльності. У понятті «функціональний» закладено оптимальну стратегію для реалізації всієї системи відповідно до виконання запланованої програми. Науковці зосереджують увагу на елементах системи професійної підготовки, елімінуючи їхні функції. Проте, на нашу думку, центральне місце у цілісній системі посідають функціональні підсистеми, через які реалізують специфічні функції професійної підготовки. З огляду на це актуальним

завданням нашого дослідження є окреслення оптимальних критеріїв функціонування підсистем і групування функцій для їх стикування з іншими елементами системи.

Зауважимо, що роль і місце будь-якого процесу або явища залежать від їхніх функцій у суспільстві. На думку окремих учених, соціально-економічне явище повинно виконувати у суспільстві три головні функції: ресурсну, організаційну, творчу [5].

Визнаючи доцільність такої класифікації, вважаємо, що окреслені функції в аспекті навчання майбутніх судноводіїв професійної комунікативної взаємодії покликані створити можливості для пристосування до змін, які відбуваються у навчальному процесі, забезпечити гармонійний розвиток і вдосконалення; сприяти раціональному використанню ресурсів; забезпечити стимули до навчання; сформулювати інноваційне середовище, що видозмінює традиційні підходи й відкриває шлях до перетворень, трудової і професійної мобільності; розкриває творчий потенціал окремого курсанта; спрямовує його енергію у напрямку побудови нових цінностей. На наш погляд, ресурсна функція професійної підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії полягає у мобілізації матеріальних та інформаційних ресурсів (упровадженні сучасних технічних засобів навчання, тренажерних систем, комп'ютеризації навчання); підґрунтям організаційної функції є структурування навчальних дисциплін, складання навчальних планів, організація додаткових курсів навчання; свідченням творчої функції у процесі навчання можна вважати активний вияв ініціативи, новаторські ідеї, нестандартне мислення.

У професійній підготовці майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії важливу роль відіграє компетентнісний підхід, що передбачає розвиток і засвоєння фахових компетенцій. Обґрунтовуючи вибір цього підходу, потрібно розмежовувати поняття «компетенція» і «компетентність». З позицій педагогічного аналізу компетенцію тлумачать як сукупність повноважень (прав та обов'язків) державних органів і посадових осіб, що окреслюють у процесі виконання функцій. Компетенція регламентована законами, нормативними актами та закріплена у положеннях і посадових інструкціях. З іншого боку, компетентність – це, по-перше, особисті можливості посадової особи та її кваліфікація, що полягає у здобутих знаннях і досвіді, які допомагають ухвалювати рішення та розв'язувати завдання; 2) рівень освіченості особи, зумовлений ступенем оволодіння практичною діяльністю [4].

У науковій праці Дж. Равена подано розгорнуте тлумачення компетентності, що є об'єднанням багатьох компонентів, деякі з яких порів-

няно незалежні один від одного; ці компоненти можуть заміщувати один одного для виконання ефективної поведінки. Учений описав 37 видів компетентностей [9].

У професійній підготовці майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії компетентність будемо трактувати як сукупність знань, навичок і вмінь, потрібних для виконання завдань відповідно до чинних вимог (стандартів). На прикладі майбутніх судноводіїв рівень компетентності оцінюють у двох випадках: 1) для отримання допуску до роботи – після проходження стажування на робочому місці; 2) якщо виникає обґрунтований сумнів стосовно професійної компетентності фахівця.

Оцінювання, яке проводять інструктори на тренажерному обладнанні за допомогою контрольних запитань, затверджених керівником, передбачає два аспекти: перевірку теоретичних знань і практичних навичок. За результатами оцінювання складають протокол перевірки теоретичних і практичних знань.

Поняття «компетентність» відрізняється від поняття «компетенція» тим, що є значно ширшим. Компетентність – набір компетенцій фахівця, потрібних для виконання діяльності у певній сфері. Для того, щоб досягти належного рівня компетентності та кваліфіковано виконувати професійну діяльність, потрібні знання і практичний досвід, що свідчать про наявність набору компетенцій, регульованих стандартами. Компетентність не має чітких лімітованих кордонів, вона спрямована на особисті досягнення людини, що базовані на самоосвіті, критичному мисленні, навичках самостійної роботи, умінні прогнозувати результати й можливі рішення, аналізі причинно-наслідкових зв'язків.

В організації навчального процесу нам імпує саме особистісно орієнтований підхід. Н.В. Ключева [7] пропонує дві інтерпретації особистісно орієнтованого підходу. Перша зорієнтована на повагу до учня, незалежно від особливостей характеру, вчинків і виявів. Сутність іншої інтерпретації полягає у тому, що навчальний процес потрібно будувати з урахуванням інтересів і потреб учнів таким чином, щоб у кожного була можливість вибору й самореалізації як особистості. Визнаючи значущість другої позиції, зауважимо, що вона особливо популярна за кордоном. Попри це, не варто перебільшувати роль використання особистісно орієнтованого підходу стосовно нашої країни. Досвід педагогічної практики доводить, що на початку навчання курсанти – майбутні судноводії мають нечітке уявлення про майбутню професійну діяльність. Їхні бажання й інтереси переважно поверхові та абстраговані від реального навчального процесу. Істинна зацікавленість приходить згодом, після певного періоду

адаптації до нового темпу навчання, кола друзів, перших хороших оцінок.

Особистісно орієнтований підхід спрямований на сприймання студента як цілісної особистості у навчальному процесі, що передбачає створення оптимальних умов для самовдосконалення. Реалізація особистісно орієнтованого підходу відбувається рефлексивно: у мисленні – через розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій; у спілкуванні – через формування таких взаємин, що передбачають обмін досвідом з іншим курсантом; у діяльності – шляхом кооперативного співробітництва [7].

Основні положення особистісно орієнтованого підходу до навчання обґрунтовані І.С. Якиманською: такий підхід забезпечує розвиток і саморозвиток особистості; в умовах особистісно орієнтованого підходу кожен учень має змогу самореалізуватися у різних видах діяльності; освіченість – це основна мета сучасної освіти та найважливіший засіб становлення інтелектуальних і духовних цінностей особистості; освіченість спрямовує на індивідуальне сприйняття навколишнього світу, набуття життєвого досвіду в оцінюванні, явищ і подій на основі внутрішніх установок; важливими чинниками особистісно орієнтованого підходу є ті, що зорієнтовані на розвиток індивідуальності особистості, створюють умови для саморозвитку та самореалізації; принцип варіативності слугує підґрунтям особистісно орієнтованого підходу [11].

В умовах особистісно орієнтованого підходу основним завданням вищої школи стає заохочення активності курсанта, допомога у пізнанні й розумінні себе, своїх життєвих цінностей, формування мотивації до самовдосконалення та самореалізації, спрямування й коригування життєвих орієнтирів. З авторитарного керівника викладач перетворюється на партнера, якому довіряють і якого сприймають як радника для постійного самовдосконалення особистості курсанта. До того ж навчання особистості у морському навчальному закладі має свої психологічні особливості, оскільки курсанти орієнтовані на майбутню професійну діяльність, пов'язану з небезпекою для життя, відповідальністю за життя інших людей, навантаженням на нервову систему. Тому особистісно орієнтований підхід має бути спрямований на створення такої системи навчання, яка оптимізує формування внутрішніх установок і цінностей, мотивації майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії у стандартних та екстремальних умовах.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, зазначимо, що у рамках описаних підходів, основним завданням вищої школи є заохочення активності курсантів – майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії; допомога у пізнанні і розу-

мінні себе, своїх життєвих цінностей; формування мотивації до самовдосконалення та самореалізації, напрямку і корекції життєвих орієнтирів. Навчання особистості у вищому морському навчальному закладі має свої психологічні особливості, оскільки курсанти – майбутні судноводії – зорієнтовані на майбутню професійну діяльність, пов'язану з небезпекою для життя, відповідальністю за життя інших людей, навантаженням на нервову систему. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у розробленні системи підготовки майбутніх судноводіїв до професійної комунікативної взаємодії на підґрунті виокремлених наукових підходів до її функціонування.

Список використаної літератури:

1. Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. Принципы системной организации функций. Москва: Наука, 1973. С. 5–61.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: Учебник для вузов по специальности «Менеджмент». 2-е изд., изм. и доп. Москва: НОРМА (НОРМА-ИНФРА), 2001. 528 с.
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. Москва: МарТ; Ростов н/Д : МарТ, 2005. 448 с.
5. Лукашевич М.П. Соціологія економіки. Підручник. Київ: Каравела, 2005. 288 с.
6. Макаров Р.Н. Наука: Истоки и движение цивилизации. Конструкция диссертационного исследования Москва: МНАПЧАК, 2004. 1286 с.
7. Педагогическая психология: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Н.В. Ключевой. Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 400 с.
8. Про затвердження Положення про систему професійної підготовки, перепідготовки, підтримання та підвищення кваліфікації фахівців з фізичного захисту, охорони та сил реагування (Положення, п.1.4): Наказ № 322 Міністерство палива та енергетики України від 09.06.2008 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0322558-08>
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-Центр, 2002. 396 с.
10. Український педагогічний словник / авт.-уклад. С.У. Гончаренко. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
11. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Москва, 1996. 96 с.

Zheliaskov V. Objectivation of scientific approaches to the system of future maritime personnel training to professional communicative interaction

In the article the theoretical analysis of scientific approaches to the system of future maritime personnel training for professional communicative interaction has been analyzed. Modern vessels are characterized by a high level of technical characteristics, dual control systems, duplication of the number of instruments on the control panel, high power and energy saving systems, structural strength, highly efficient firefighting equipment and a number of instruments and systems which allow operate in different climatic conditions. However, all modern instruments and systems become functional only with highly qualified and experienced maritime personnel. It is emphasized that personnel training must be conducted at a high level, taking into account possible non-standard and emergency situations during sailing. In addition, there may be complications associated with inadequate training of maritime personnel, lack of language skills, inability to report about emergency situation, as well as system failure, which is caused by incorrect professional communicative interaction. The article highlights a new approach to the functioning of the pedagogical system of future maritime personnel training to professional communicative interaction based on the interaction of systemic, systemically structural, functional, competence-based and personally oriented scientific approaches. The need to implement these approaches in the system is due to the following factors: the complication of the organization of the educational process in terms of the emergence of new disciplines; the expansion and branching of international relations, which leads to the overload of sea space; high language requirements; a constant increase of information leading to the exhaustion of human resources; instability and unpredictable changes in the environment; increased competition between crew companies, which increases the requirements for applicants; increasing the role of the economic component, aimed at effective and cost-effective management.

Key words: scientific approaches, future maritime personnel, vocational training, system.